

સંજય મેડીની લોબીમાં ઊભો છે. એને બહુ ગમતી જગ્યા. પહેલાં પણ અહીં ઊભો રહેતો. નીચે રસ્તા પર પસાર થતાં લોકોને જોયા કરતો. વસતી લાગતી. તે સમયે બધાં પરિચિત હતાં. હવે અજાણ્યાં લાગે છે.

ઘણી વારથી કોઈ પસાર થયું નથી. અંદર જવા વળ્યો. એક સ્ત્રી દેખાઈ. કોણ છે? અચાનક ક્યાંથી ફૂટી નીકળી? એણે પણ ઉપર જોયું. ખચકાઈ. નવાઈ લાગી હશે, બંધ રહેતા ઘરની લોબીમાં કોણ ઊભું છે? સંજયને એનો ચહેરો જાણીતો લાગ્યો. ધ્યાનથી જોઈ શકે તે પહેલાં એ આગળ નીકળી ગઈ. સંજય પાળી પર વાંકો વળ્યો. એની પીઠ દેખાઈ. બજાર તરફ વળી ગઈ.

ક્યાં જોઈ હશે? આ દિવસોમાં તો નથી જ જોઈ. કોઈ યાદ આવતું અટકી જાય છે.

સેલફોનની રિન્ગ વાગે છે. ફોન લેવા ઓરડામાં ગયો.

બોલ, રાધિકા.

પપ્પા! ક્યાં છો? ત્રણ દિવસથી ફોન કરું છું.

અહીં નેટવર્કનો પ્રોબ્લેમ છે, ઘણાંની ફરિયાદ છે.

એ જને! લેન્ડ લાઇન પણ નો રિપ્લાય આવે છે.

સંતોષ સવારે સફાઈ કરી જાય પછી ઘર બંધ રહે છે.

સંતોષ કોણ?

કામવાળો.

તમે વલસાડમાં નથી?

ના, બહાર છું. બીજે ગામ.

બીજે ગામ? ક્યાં?

સંજયે આંગણમાં જોયું. લીમડાની ડાળીઓ પવનમાં આમતેમ ડોલે છે. સાંજ પડવા આવી છે. બકરીનું ધણ સીમમાંથી પાછું આવવાનો સમય થયો છે. બકરીને લેવા પાદરમાં જવાનું છે. રાધિકાની વાત લાંબી ચાલશે તો મોડો પડશે.

પપ્પા?

હું?

ક્યાં ગયા છો?

અહીં.

પણ ક્યાં?

મારા ગામમાં.

તમારા ગામમાં? એટલે?

એટલે આ ગામ, જે રાધિકાએ જોયું નથી. સૌમિલે પણ જોયું નથી. પ્રતિમા પણ આ ગામ જોયા વિના ચાલી ગઈ.

મારું ગામ એટલે –

આખું ગામ આંખ સામે આવી ગયું. હનુમાનની દેરીથી માંડી પાતાળકૂવા સુધી. અત્યારનું નહીં, વરસો પહેલાંનું.

હલ્લો....! પપ્પા, ક્યાં ખોવાઈ જાઓ છો?

મારું ગામ એટલે મારા નાનપણનું ગામ.

ખરા છો, પપ્પા! ફોન તો કરવો જોઈએ.

સંજય લોબીમાં ફરતોફરતો વાત કરતો હતો. ઊભો રહ્યો. લીમડા નીચે ખાટલા પર કોઈ સૂતું છે.

સંજય... બાની બૂમ સંભળાઈ. કેટલી વાર ના પાડી છે કે સંધ્યાટાણે બહાર ન સુવાય, ઊભો થા. એ પરસાળમાં ઊભી છે. બાપુજી ટોપી સરખી કરતા ઓસરીમાંથી આવ્યા. બૂટ પહેરી ડેલી ઉઘાડી. ચાલવા જાય છે

પાછા ક્યારે આવશો? રાધિકાએ પૂછ્યું.

કોને પૂછ્યું?

તમને, બીજા કોને?

મને એમ કે.... થોડો સમય રોકાવાનો છું.

બાપુજી ડેલી બંધ કર્યા વગર ગયા. મંદિરમાં સાંજની આરતીની તૈયારી ચાલતી હશે. શંકર, નરેન્દ્ર, ધીરજ, કાન્તિ આવી ગયા હશે. મોડો પડશે તો મણિકાન્ત નોબત વગાડવા બેસી જશે. જલદીજલદી ચંપલ પહેર્યાં.

કેમ? ત્યાં કશું કામ છે? હલ્લો... હલ્લો...

તારો અવાજ કપાય છે, રાધિકા, પછી ફોન કરું?

ફોન બંધ કર્યો. અચાનક બે સમયમાં ફસાઈ ગયો છે. ચંપલ તો પહેર્યાં પણ ક્યાં જવા? કોઈને શોધતો હોય એમ રસ્તા પર જોયું. કોણ હતી? ચહેરો પરિચિત હતો છતાં કોઈ યાદ આવતું નથી. આટલાં વરસોમાં હજારો ચહેરા જોયા છે. ઘણાના ચહેરામાં સામ્ય હોય છે. ક્યારેક અજાણ્યો ચહેરો જોઈને કોઈ પરિચિત વ્યક્તિ યાદ આવી જાય. એ સ્ત્રીના આગસાર પરથી બીજું કોઈ યાદ આવતું નથી. એ એની પોતાની જ યાદ અપાવી ગઈ છે.

આરતી શરૂ થઈ ગઈ છે. મંદિરમાં ચારપાંચ વૃદ્ધો સિવાય કોઈ નથી. મિત્રો કેમ આવ્યા નહીં હોય? કોઈ જાલર વગાડતું નથી. નોબત પણ નથી. આરતીની કેસેટ વાગે છે. પૂજારીએ આરતી પૂરી કરી. છોકરા જેવો છે. બાબુગર પૂજારી ક્યાં? છોકરાને પૂછ્યું. એણે આંગળી ઊંચી કરી. સંજયે ઉપર જોયું. મંદિરના ઘુમ્મટમાં જાળાં લટકે છે. બાબુગર જાળું બની ગયો?

પૂજારી છોકરાએ ચરણામૃત આપ્યું. સાકર અને ટોપરાનો પ્રસાદ આપ્યો.

એ લોકો નથી આવ્યા? છોકરાને પૂછ્યું.

કોણ?

શંકર, નરેન્દ્ર અને એ લોકો?

આવ્યા તો હતા, ઈયાં જ ઊભા'તા. ઓ જાય, જોવો.

પાછળ જોયું. સાંજના ઝાંખા અજવાળામાં વૃદ્ધો પગથિયાં ઊતરતા હતા. સંજય એમની પાછળ દોડ્યો. બહાર કોઈ ન દેખાયું. એકસામટો થાક લાગ્યો હોય એમ એ પગથિયાં પર બેસી ગયો. સામે ચોકમાં હોળી પ્રગટાવી છે. બા માથે ઓઢી હોળીની પ્રદક્ષિણા કરે છે. કળશિયામાંથી પાણીની ધાર રેડે છે. વૃંદા પણ બે હાથ જોડી બાની પાછળ ફરે છે. બાએ નાળિયેરને હોળીની ઝાળ અડકાડી. વૃંદાને આપ્યું. એ ખૂણામાં મૂકેલા મોટા પથ્થર પર ફોડે છે. નાળિયેરનું પાણી કળશિયામાં ભરે છે. બા આજુબાજુ જુએ છે.

સંજય ક્યાં?

ઓ બેઠો, મંદિરના પગથિયે – વૃંદાએ કહ્યું.

સંજય એમની પાસે જાય તે પહેલાં ચોક ખાલી થઈ ગયો.

અજાણ્યા નંબર પરથી ફોન આવ્યો હતો. સંજયભાઈ બોલો છો ?

હા, આપ કોણ?

એક મિનિટ, સાહેબ વાત કરવા માગે છે.

સંજય? પાતળો ઊંડો અવાજ.

યસ? આપ કોણ?

મારી ઓળખાણ ન પડી? શામજી... શામજી મુખી. તારો ભાઈબંધ. આપણે ભેળા ભણતા, યાર!

ઓહ... શામજી! સોરી... સોરી! ઘણાં વરસે તારો અવાજ સાંભળ્યો. બોલ.

મેં તને એટલે ફોન કર્યો કે એક મહિના પછી આપણી હાઈસ્કૂલને પચાસ વરસ પૂરાં થાય છે. એની ઉજવણી કરવાના છીએ. બે દિવસનો કાર્યક્રમ રાખ્યો છે. દાતાઓ, ટ્રસ્ટીઓ, સમાજના આગેવાનો, સ્થાનિક સંસ્થાઓએ સાથે મળીને આયોજન કર્યું છે. એની બધી વ્યવસ્થાનું કામ મને સોંપ્યું છે.

વાહ, બહુ સરસ.

ખાલી સરસ કે'વાથી નહીં હાલે, તારે આવવું પડશે. આપણા ક્લાસના છોકરાઓના નંબર ગોતીગોતીને બધાને ફોન કરું છું.

ક્યારે છે?

શામજીએ તારીખો જણાવી.

તને મારો નંબર ક્યાંથી મળ્યો?

ધીરજ પાસેથી. એ કે'તો'તો કે તું વચ્ચે મુંબઈ ગયો'તો ત્યારે તમે મળ્યા'તા.

હા, એને પણ ઘણાં વરસે મળ્યો..

એ જ વાત છેને! તું તો બહુ મોટો માણસ થઈ ગયો છે. એમ તો ધીરજે મોટો શેઠિયો થઈ ગયો પણ ગામને ભૂલ્યો નથી, દર નોરતાંમાં મુંબઈથી અચૂક આવે છે. તું અહીંથી ગયો પછી એકે ય વાર નથી આવ્યો. આ વખતે આવવું જ પડશે. ઘણા મિત્રો આવશે.

વિચારીને જણાવું.

વિચારવાનું શું હોય? આવવું જ પડશે. ને સાંભળ, તારું ભાષણ રાખવાનો છું.

ના, શામજી, એવું બધું રહેવા દેજે.

આપણા ગામનો છોરો આટલો આગળ વધ્યો હોય તો બધાંને ખબર તો પડવી જોઈએ કે નહીં? ગામની લાઈબ્રેરીમાં તારી ચોપડીઓ જોઈને બધાં કેવાં રાજી થાય છે.

એ તો ઠીક છે પણ ભાષણબાષણ રહેવા દેજે.

આવ તો ખરો પછી જોશું. એક ફેરા જોઈ તો જા, ગામની સિકલ બદલાઈ ગઈ છે.

કાર્યક્રમના દિવસો અનુકૂળ હતા છતાં એ તરત નિર્ણય લઈ શક્યો નહોતો. અવઢવ ચાલી હતી. ન જવાનું કારણ નહોતું. કદાચ ડર લાગતો હતો, એ ત્યાં જાય અને વરસોથી મનમાં સાચવી રાખેલી ગામની છાપ ભૂંસાઈ જાય તો? શામજીએ કહ્યું કે ગામની સિકલ બદલાઈ ગઈ છે. એનું જૂનું ગામ જોવા નહીં મળે તો? એ નવા ચહેરાવાળું ગામ જોવા માગતો નહોતો. પછી થયું, ગમે તેટલું બદલાય છતાં કશુંક અગાઉ જેવું રહે જ છે. શું બદલાયું અને શું સચવાયું તે જોવા પણ જવું જોઈએ.

સંજય મેટ્રિકમાં પાસ થયો તે જ અરસામાં બાપુજીની ભુજ બદલી થઈ હતી. બાપુજી નિવૃત્તિ પહેલાં એમના વતન વલસાડ જવા માગતા હતા. જિલ્લા બહાર બદલી થવાની શક્યતા નહોતી. ભુજમાં કોલેજ હતી પણ સંજય વડોદરા કે મુંબઈ જેવાં મોટાં શહેરમાં આગળ ભણવા માગતો હતો. એ અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ગ્રેજ્યુએટ થઈ, એમ.એ. અને પછી પી.એચ.ડી. કરવા માગતો હતો. મુંબઈની કોલેજમાં એડમિશન લીધું. બાપુજી નિવૃત્ત થયા પછી એ લોકો વલસાડ આવી ગયાં.

નાનપણનું ગામ છોડે પિસ્તાળીસ જેટલાં વરસ થયાં. ઘણી વાર ગામમાં આવવાની ઈચ્છા થતી. કચ્છમાં ધરતીકંપ થયો ત્યારે પણ આવી શક્યો નહોતો એ અપરાધભાવ મનમાં રહ્યો છે. હવે તક ઊભી થઈ છે અને અનુકૂળતા છે તો જવું જોઈએ. નક્કી કર્યું કે એ જશે અને ભૂતકાળની ગલીઓમાં ફરશે. ખોવાયું હશે એને શોધશે. કદાચ ઘણાં વરસોથી મનમાં પડેલી નવલકથામાં તે સમયને પુનર્જીવિત કરી શકે.

એ ગામમાં એનું બનવું બનતું ગયું હતું.

ધીરજનો પણ ફોન આવ્યો હતો. આ'વાનો છેને? શામજી કે'તો'તો કે તું ઢચુપચુ છો?

ના, ના, આવીશ. મેં તો એને મારું ભાષણ રાખવાની ના પાડી.

તો બસ. હું બાય રોડ જવાનો છું, વલસાડ રસ્તામાં આવશે. તને લેતો જાઉં?

ના, એ દિવસોમાં મારે એક સમિનાર માટે રાજકોટ જવાનું છે. ત્યાંથી સીધો આવીશ.

તારી મરજી, બાકી મારી કાર ખાલી છે, હું ને મારો ડ્રાઇવર બે જ જણ છીએ.

કેમ? નયનાભાભી?

એનાથી નીકળાય એવું નથી. મારી નાની દીકરીને સાતમો જાય છે, નકર તો મારાથી પે'લી નયના કારમાં ચડી બેસે.

ગામનું ઘર હજી રાખ્યું છે?

બા-બાપુજી ગયાં પછી વે'ચી નાખ્યું. ધંધા માટે પૈસાની જરૂર હતી. થોડા પૈસા ભેગા થયા પછી નયનાએ કહ્યું કે ગામમાં તો પોતાનું ઘર ખપે. લઈ લીધું.

સારું કર્યું.

કયું ઘર, ખબર છે?

કયું?

તમારાવાળું.

અમારાવાળું?

હા, તમે છેલ્લે રે'તાં એ. ભવાનજી ઠક્કરનું.

એમ?

અમે ગામ જઈએ ત્યારે એમાં જ રહીએ છીએ. બધું વસાવી રાખ્યું છે. ઘર ખોલીએ એટલી વાર. આ વખતે નયના ભેળી નહીં હોય તો ય એમાં જ રહીશ.

વાહ, સરસ.

તારી વાઈફને લઈ આવજે. મુંબઈ તો એકલો આવ્યો'તો. એને આપણું ગામ બતાવ, ખબર તો પડે કે એનો વર ક્યાં મોટો થયો છે.

એ... એ તો... નહીં આવી શકે.

કાં? તારી દીકરીને ય સાતમો જાય છે?

સંજયે હસવાની કોશિશ કરી, મોઢાની ચામડી ખેંચાઈ.

તારી મરજી, બાકી આવશે મજા. ભલે ભલે, એકલો તો એકલો પણ આવજે જરૂર. ઘણાં વરસે જૂના ભાઈબંધો ભેગા થશે. એક કામ કરને, સંજય, શામજીએ મે'માનોના ઉતારાની વ્યવસ્થા કરી છે પણ તું મારી સાથે જ રે'જે. તારા જૂના ઘરમાં.

રાજકોટનો સેમિનાર પૂરો થયો પછી સંજય બીજે દિવસે સવારે ટેક્સીમાં નીકળ્યો હતો. સળંગ મુસાફરી કરી. વચ્ચે જમવા રોકાયા હતા. સૌરાષ્ટ્રનાં ગામ પસાર થયાં પછી કચ્છનાં ગામો હાઈ વેની બાજુમાં રહી જતાં હતાં. ક્યાંથી લઉં? ડ્રાઈવરે પૂછ્યું. ક્યાંથી એટલે, સમજાયું નહીં. ગાંધીધામથી કે દૂધઈ રોડથી? નજીક પડે ત્યાંથી લઈ લો.

સંજય જોઈ રહ્યો હતો ધરતીકંપ પછીનું કચ્છ. સામાચારોમાં વાંચ્યું હતું તે નજર સામેથી પસાર થઈ રહ્યું હતું. કેટલાંક ઔદ્યોગિક સંકુલો પસાર થયાં. ભુજ નજીક આવ્યું પણ એ રોકાયો નહીં. બારોબાર નીકળી ગયા. વાડીઓ પસાર થઈ. હવામાં લીલી સુગંધ ભળી.

પુંઅરેશ્વરનું શિવમંદિર પ્રાચીન સમયને સાચવી પડવાના વાંકે ઊભું હતું. એ મંદિરમાં ગયો. દર્શન કર્યાં. થોડે આગળ ગયા પછી બોંતેર જખની ટેકરી આવી. ત્યાં દર વરસે મેળો ભરાતો. સંજય બા-બાપુજી અને વૃંદાની સાથે મેળામાં આવતો. વિથોણ બાજુમાં રહી ગયું. પછી જમણા હાથે અંગિયા જવાનું બોર્ડ. ભૂખી નદી – એવી જ ખાલી. ભુલાઈ ગયેલા મિત્રો જેવા બે ડુંગરની વચ્ચે નાનો ઢોળાવ. એ પુલ. એ પાવર હાઉસ. જાનવરોનું દવાખાનું. એટલામાં જ ક્યાંક મીઠા પાણીનો કૂવો હતો. બસસ્ટેશન. રોજ સવારે બકરીને ધણમાં મૂકવા જતો એ ચોક... અને પછી વથાણ (પાદર).

ડ્રાઈવરે ટેક્સી સાઈડમાં ઊભી રાખી.

ક્યાં ઉતારું?

બજારમાંથી થઈ ઠાકર મંદિરના ચોકમાં અને પછી જમણે હાથે વળશું એટલે...

બજારમાંથી જવાશે?

સંજયે એક માણસને ઊભો રાખ્યો.

ટેક્સી બજારમાંથી જશે?

જાતા નહીં, ફસાઈ જાસો. તમારે જાવું છે ક્યાં?

ઠેકાણું જણાવ્યું. ઓંધાણી આપી.

કબુ સેઠના ઘર પાસે?

હા, ધીરજભાઈ સોમૈયાનું ઘર.

કોનું?

ભવાનજી ઠક્કરનું.

એમ કો'ને, મુંબઈવાળા ભવાનજીભાઈનું ઘર. સીધા જાવ, આગળ જાતાં વડ આવસે, ઉવાંથી ડાબે વળી સીધા હાલ્યા જાજો. ત્રણ રસ્તા આવસે. પાછા ડાબે. ઉંવાં કો'કને પૂછજો.

વરસો સુધી જેના પરથી દોડ્યો છે એ રસ્તો. ડ્રાઈવર ચા પીવા ગયો હતો. ધીરજને ફોન કર્યો.

પોંચી આવ્યો? બહુ ઝપાટો કર્યોને! હુંય રસ્તામાં છું. મામાને મળવા નેત્રા ગયો'તો. પોંચવામાં છું. મારો માણસ ઘરમાં જ છે. એને કહી દઉં છું, બા'ર ઊભો રે'શે. ટેક્સી રાખવાનો હો તો વથાણમાં રાખવી પડશે. મારી ગાડી ત્યાં જ રાખું છે.

ના, ટેક્સી રાખીને શું કરું? છોડી દઈશ.

ભલે. ઘર જડશેને? ભૂલો પડ તો ફોન કરજે.

સંજય હસી પડ્યો.

ધીરજનો માણસ ડેલી બહાર ઊભો હતો. એણે સંજયની બેગ, થેલો, પાણીનો જગ ટેક્સીમાંથી લીધાં. સંજયે ટેક્સીનું ભાડું ચૂકવ્યું. ડ્રાઈવર ગયો પછી એ ડેલીમાંથી આંગણામાં આવ્યો.

આવી ગયો? બાએ આવકાર આપ્યો. બાપુજી બહાર આવ્યા. વૃંદા દોડતી આવીને ભેટી પડી. ઘણાં વરસે આવ્યો, ભાઈ, બાએ કહ્યું. બાપુજી એને જોતા

હતા. કશુંક બોલવા માગતા હતા પણ બોલી શકતા ન હતા. એમનો આનંદ છુપાવી રાખવાની ટેવ ન ગઈ.

ધીરજનો માણસ સામાન મેડીમાં લઈ જતો હતો. સંજયે જૂના દિવસોમાં નિરાંતનો શ્વાસ ખેંચ્યો. એ જ આંગણું. એ જ ઘર. એ જ મેડી.

બાકીનું બધું પાછળ રહી ગયું.

હાઈસ્કૂલની અર્ધશતાબ્દીના મહોત્સવના બીજે દિવસે સવારે સન્માનનો કાર્યક્રમ ચાલતો હતો. સંજય એના મિત્રો સાથે પંડાલના પાછળના ભાગમાં બેઠો હતો. બહારથી થોડા ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા હતા. મોટા ભાગના વરસો પછી મળ્યા. કેટલાક તરત ઓળખાઈ ગયા, કેટલાકને વાર લાગી. બધા પર સમયની અસર થઈ હતી. શંકર મળ્યો. નરેન્દ્ર મંગવાણાથી આવ્યો છે. કાન્તિ પહેલે દિવસે આવ્યો પછી દેખાયો નથી.

શામજીએ છોરીઓને નથી બોલાવી? કોઈએ પૂછ્યું.

કઈ છોરીઓ?

આપણી સાથે ભણતી એ બધી - રશ્મિ, કોકિલા, બંસરી...

તને તો બધીનાં નામ યાદ છેને!

હજી ઘણાં નામ છે, બોલું?

રે'વા દેને, ભાઈ! શું કામ જીવ બળાવશ! નરેન્દ્રએ કહ્યું. એના કરતાં પોતાની વહુને સંભારો, જેમાં વળે!

હાસ્ય ફેલાયું.

બે દિવસના મહોત્સવમાં આજુબાજુનાં ગામોમાંથી ઘણા માણસો ટ્રેક્ટર અને જીપમાં આવ્યા હતા. મોટા ભાગના શામજીની પાટીદાર કોમના હતા. હાઈસ્કૂલની પાછળ 'પાટીદાર વિદ્યાર્થીભવન' છે. બહારથી આવેલા મહેમાનોનો ઉતારો એમાં રાખ્યો હતો. જમવાની વ્યવસ્થા પણ ત્યાં જ રાખી હતી. ગઈ રાતે સુગમ સંગીત અને લોકસંગીતનો કાર્યક્રમ મોડે સુધી ચાલ્યો. સુગમસંગીતના કલાકારો મુંબઈ અને અમદાવાદથી આવ્યા હતા. બહુ મોટે પાયે આયોજન કર્યું હતું. સોવેનિયર પણ બહાર પાડ્યું છે.

હાઈસ્કૂલના પ્રાંગણમાં વિશાળ પંડાલ બાંધ્યો હતો. સ્ટેજ પર બેસવા માટે આગેવાનો પડાપડી કરતા હતા. સમગ્ર સંચાલન શામજીના હાથમાં હતું, પહેલે દિવસે એ સંજયને એક જ વાર ઊભાઊભ મળ્યો હતો. સતત દોડતો હતો. ઉતાવળમાં હતો. કહેતો ગયો – ફી થાઉં પછી મળીએ.

શામજીનો વટ પડે છે ડોં! કોઈએ કહ્યું

એ તો વરરાજા છે, આપણે એના જાનૈયા, શંકરે કહ્યું. મોટો નેતા થઈ પડ્યો છે. આ બધા શામજીને કારણે તો આવ્યા છે.

પહેલાં કેવો શાંત હતો, મોઢા પરથી માખી ય ઉડાડી શકતો નહોતો, કોઈ બોલ્યું.

સમય સમય બલવાન! કયો માણસ ક્યારે સીંદરીમાંથી સાપ થઈ જશે એની ખબરે ય પડતી નથી – શંકરે કહ્યું.

સંજયે એની સામે જોયું.

સાચ્ચે! પોલિટિક્સમાં ઊંડો ઊતરી ગયો છે. બે દીથી સ્ટેજ ઉપર બેસાડે છે એમને ઓળખશ? બધા શામજીની પાર્ટીના નેતા છે. આખા ગુજરાતમાંથી બોલાવ્યા છે. એ તો મુખ્યપ્રધાનને આમંત્રણ આપવા ગયો'તો પણ લાગે છે કે મેળ નથી પડ્યો. આ કાર્યક્રમ ઓમેઓમે નથી કર્યો. એની પાછળ કાં'ક ગણતરી હશે.

સન્માન કાર્યક્રમની બેઠકનું સંચાલન મણિકાન્ત કરતો હતો. એ પણ આ સ્કૂલમાં ભણ્યો. હવે એમાં આચાર્ય છે. પહેલા દિવસે ઉદ્ઘાટનબેઠક પછી મળ્યો ત્યારે સંજયે પૂછ્યું હતું, તારી સંગીતસાધના હજી ચાલે છે? એ હસી પડ્યો. બધું છૂટી ગયું, એણે કહ્યું હતું.

દાતાઓના સન્માનમાં ધીરજનું નામ બોલાયું. એ સ્ટેજ પાસે આગલી હરોળમાં સોફા પર બેઠો હતો. સ્ટેજ પર ગયો. પાછળ વળીને બધાં સામે હાથ જોડ્યા. મણિકાન્તે એનો પરિચય આપ્યો – શ્રી ધીરજભાઈ સોમૈયા. આપણામાંથી કોઈને એમનું નામ અજાણ્યું નથી. આ સ્કૂલમાં જ ભણ્યા. હવે મુંબઈમાં મોટા બિલ્ડર છે. ગામની બધી પ્રવૃત્તિમાં એમનો ઉદાર ફાળો મળતો રહે છે. ધીરજભાઈએ જ આપણી સ્કૂલમાં કમ્પ્યુટર તાલીમકેન્દ્ર શરૂ કરવાનો વિચાર મૂક્યો અને એના અલગ મકાન સહિત વીસ કમ્પ્યુટરનો ખર્ચ એમ બધું દાન તેઓશ્રીએ આપ્યું છે.

તાળીઓના ગડગડાટથી પંડાલ ગાજી ઊઠ્યો. ધીરજ આજના સમયમાં કમ્પ્યુટરના શિક્ષણની આવશ્યકતા વિશે થોડું બોલ્યો. શામજીએ એક વોલિન્ટિયર પાસે સ્ટેજ પર વધારે ખુરશી મુકાવી. ધીરજ ત્યાં બેઠો

સંજયભાઈ દેસાઈ...

માઈક પરથી મણિકાન્તનો અવાજ સંભળાયો. સંજય ચોંકી ગયો. શામજી અને ધીરજ સ્ટેજ પરથી હાથ ઊંચા કરી એને બોલાવતા હતા. સંજય જવા માગતો નહોતો. મિત્રોએ એને પરાણે ઊભો કર્યો. થોડી તાળી પડી. એ ખુરશીઓ વચ્ચેથી સ્ટેજ પર ગયો. શામજીએ મુખ્ય મહેમાનના કાનમાં કશુંક કહ્યું. એમણે માથું હલાવીને સંજયનું અભિવાદન કર્યું, શાલ ઓઢાડી, સ્મૃતિચિહ્ન આપ્યું. મણિકાન્તે પરિચય આપ્યો – સંજયભાઈ આ ગામમાં મોટા થયા અને આ સ્કૂલમાં ભણ્યા. એમના પિતાશ્રી પૂજ્ય નારાયણસાહેબ પાસે ભણીને મોટી થયેલી એક પેઢી અહીં હાજર છે. સંજયભાઈ દેસાઈ ગુજરાતીના મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર છે. તેઓ ઘણા એવોર્ડ અને પારિતોષિકોથી સન્માનિત થયા છે. એમણે આપણી સ્કૂલનું અને ગામનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

સંજય સ્ટેજ પરથી ઊતરવા જતો હતો ત્યાં શામજી માઈક પર બોલ્યો – સંજયભાઈને બે શબ્દો બોલવા વિનંતી કરું છું. સંજયે નારાજ નજરે શામજી સામે જોયું. એ સ્મિત કરતો એને માઈક પાસે લઈ ગયો.

સંજય થોડી ક્ષણો મૌન ઊભો રહ્યો. લાંબો શ્વાસ ખેંચી હાઈસ્કૂલના મકાન તરફ જોયું. એક આખો સમય એની આંખ સામે આવી ગયો. હાઈસ્કૂલના નવા મકાનમાં પ્રવેશનો પ્રથમ દિવસ. તે સમયના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ. ગામથી થોડે દૂર સ્કૂલમાં આવવાનો ધૂળિયો રસ્તો. આકડા અને બાવળની ઝાડીઓ. બાજુમાં તળાવ, એનાથી થોડે આગળ રામદેવપીરના મેળાનું મેદાન – અને કેટલુંય બધું. એણે ગળું ખંખેર્યું.

... આ ગામે અને આ સ્કૂલે મને ઘણું આપ્યું છે. હું અહીં મોટો થયો ન હોત, આ સ્કૂલમાં ભણ્યો ન હોત તો જીવનમાં કશું કરી શક્યો હોત કે કેમ એ સવાલ છે. બહુ ઘણાં વરસો પછી અહીં આવ્યો છું છતાં લાગે છે કે એક ક્ષણ માટે પણ અહીંથી ગયો નથી. આ ગામ મારા લોહીમાં વહે છે, મારું વતન છે આ ગામ. હું બીજે ગામે ત્યાં હોઉં, આ ગામમાં તો હોઉં જ છું. ઘણું યાદ આવે છે પણ અત્યારે એ કહેવા જેટલો સમય નથી. આપે મારું સન્માન કરીને મને

ફરી એક વાર ઋણી બનાવ્યો છે. કોનો આભાર માનું? આપ સૌ તો મારા પરિવારજનો છો.

સૌની સામે હાથ જોડી ઝડપથી સ્ટેજ પરથી ઊતર્યો, ધીરેધીરે ચાલતો હાઈસ્કૂલના પગથિયાં પર બેસી ગયો.

સામે છોકરા ક્રિકેટ રમે છે. એ સ્લિપમાં ઊભો છે. દેવશી વિકેટ કીપિંગ કરે છે. નરેન્દ્ર ફાસ્ટ બોલર છે, કૃષ્ણકાન્ત લેગ સ્પીનર. કાન્તિ બેટિંગ કરે છે. સામે રમેશ બેટ પકડીને ઊભો છે. રવિવારે બાજુના ગામ નિરોણામાં મેચ રમવા જવાનું છે. સ્કૂલના બીજા ગેટ પાસે થોડા છોકરા હાઈ જમ્પ અને લોન્ગ જમ્પ કરે છે. સંજય પણ ધૂળમાં રગદોળાઈ ગયો છે. મોટી રિસેસમાં વર્ગખંડ ખાલી છે. મણિકાન્ત ગીતો ગાય છે અને સંજય બાંકડા પર ઠેકો આપે છે. ચિત્રકામની સ્પર્ધામાં ભાગ લે છે, ફેન્સી ડ્રેસમાં પ્રથમ આવે છે. ફૂટબોલ રમે છે, વોલીબોલ રમે છે, સ્કૂલનો હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરવામાં મદદ કરે છે.

સ્કૂલની લાઈબ્રેરીમાં ચોપડીઓના કબાટ સામે ઊભો છે. ગુજરાતીના શિક્ષક રાવલસાહેબ આવે છે.

શું કરે છે?

ચોપડીઓ જોઉં છું.

કાચમાંથી?

રાવલસાહેબ ચાવી મગાવી કબાટ ખોલે છે.

આ કબાટમાં સરસ નવલકથાઓ અને વાર્તાસંગ્રહો છે. એના લેખકોનાં નામ વાંચ.

એ નામોમાંથી નવું વિશ્વ ઊઘડતું જાય છે.

સંજય, મેં જોયું છે કે તું એકસાથે ઘણી પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લે છે, રાવલસાહેબે કહ્યું હતું. એ સારું છે પણ તે ક્યારેય વિચાર્યું છે કે તું શું કરવા માગે છે? મેં હોમવર્ક અને પરીક્ષાનાં પેપરોમાં તારું લખાણ વાંચ્યું છે. આપણા હસ્તલિખિત અંકમાં તારી વાર્તા વાંચી છે.